

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA AKSIOLOGIK BIRLIKLARNI O'QITISHNING LINGVOMADANIY VA METODIK ASOSLARI

(Tezis)

Sobirjonova Marjona

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Islomova Zahro

Xorijiy til nazariyasi va amaliyoti Katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisdagi ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik (qadriyat ifodalovchi) birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari va ularni chet tili darslarida o'qitishning metodik asoslari yoritilgan. Til va madaniyat integratsiyasi orqali talabalarning sotsiomadaniy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Aksiologik birliklar — xalqning dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari va hissiy-qiyamatli munosabatlarini aks ettiruvchi leksik va frazeologik birliklardir. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansubligi, turli madaniy va diniy an'analarga ega ekanligi bu birliklarning semantik va konnotativ farqlarini keltirib chiqaradi. Maqolada paremiologik birliklar (maqol va matallar), konnotativ leksika va pragmatik birliklar misolida qiyosiy tahlil olib borilgan. Shuningdek, aksiologik birliklarni o'qitishning interfaol metodlari — loyiha ishi, rolli o'yinlar, madaniy skriptlar va kontrastiv tahlil vazifalari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari aksiologik birliklarni tizimli o'rgatish talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: aksiologiya, lingvokulturologiya, qadriyat, paremiologiya, konnotatsiya, metodika, madaniyatlararo muloqot, sotsiomadaniy kompetensiya, kontrastiv tahlil.

This thesis discusses the linguocultural characteristics of axiological (value-expressing) units in English and Uzbek and the methodological foundations of their teaching in foreign language classes. The issues of developing students' sociocultural competence through the integration of language and culture are analyzed. Axiological units are lexical and phraseological units that reflect the worldview, moral standards, and emotional-value relationships of the people. The fact that the English and Uzbek languages belong to different language families and have

different cultural and religious traditions causes semantic and connotative differences in these units. The article conducts a comparative analysis using the example of paremiological units (proverbs and sayings), connotative lexis, and pragmatic units. Interactive methods of teaching axiological units are also proposed - project work, role-playing games, cultural scripts, and contrastive analysis tasks. The results of the study show that systematic teaching of axiological units significantly increases students' intercultural communication competence.

Keywords: axiology, linguoculturology, value, paremiology, connotation, methodology, intercultural communication, sociocultural competence, contrastive analysis.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslik va til o'qitish metodikasida tilni madaniyatning tarkibiy qismi sifatida o'rganish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Har bir til o'z so'zlovchilarining qadriyatlar tizimini, axloqiy me'yorlarini va dunyoni idrok etish uslubini aks ettiradi. Aynan shuning uchun chet tilini o'rgatishda faqat grammatik qoidalar va lug'at boyligini emas, balki shu tilda ifodalangan qadriyatlarni ham o'qitish talab etiladi. Aksiologik birliklar — ijobiy yoki salbiy bahoni, qadriyatga asoslangan munosabatni ifodalovchi til birliklaridir. Ular sinonimik qatorlarda, frazeologizmlarda, paremiyalarda va konnotativ ma'noga ega so'zlarda namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy jihatdan o'rganilganda, aksiologik birliklar semantikasida tub farqlar mavjudligi aniqlanadi. Masalan, freedom (erkinlik) ingliz tilida individual huquqlar va shaxsiy mustaqillik bilan bog'liq bo'lsa, ozodlik o'zbek tilida milliy istiqlol va jamoa erkinligi konnotatsiyasiga ega. Yoki pride so'zi ingliz tilida asosan ijobiy baholansa, unga eng yaqin o'zbekcha takabburlik salbiy qadriyatga ega. Bunday farqlarni bilmagan talaba madaniyatlararo muloqotda pragmatik xatolarga yo'l qo'yishi mumkin.

Ushbu tezisning maqsadi — ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash va ularni o'qitishning samarali metodik tamoyillarini ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Aksiologik tilshunoslikning nazariy asoslari N.D. Arutyunova (1999), V.I. Karasik (2002), Ye.M. Volf (1985) kabi olimlarning ishlarida yoritilgan. Ular baholash komponentini so'z ma'nosining ajralmas qismi deb hisoblaydi. O'zbek tilshunosligida bu yo'nalish N. Mahmudov (2013), M. Mirtojiyev (2010), Sh. Safarov (2017) tomonidan rivojlantirilgan. Xususan, N. Mahmudov til va milliy qadriyatlar munosabatini o'rganib, har bir tilda "o'ziga xos dunyo manzarasi" mavjudligini ta'kidlaydi. Paremiologik tadqiqotlar (Permyakov, 1988; Mamatov, 2012) shuni ko'rsatadiki, maqol va matallar xalqning qadriyatlar tizimini eng ixcham va obrazli ifodalaydi. Ingliz paremiologiyasida Time is money, Honesty is the best policy kabi pragmatik

qadriyatlar ustunlik qilsa, o'zbek paremiologiyasida Sabr — oltin, Mehnat baxt keltirar, Ota-ona — ulug' martaba kabi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar yetakchi o'rinda turadi. Metodik jihatdan, sotsiomadaniy kompetensiya (Safonova, 2001; Byram, 1997) chet tilini o'z egasining madaniyati bilan birga o'rgatishni talab qiladi. Ammo ingliz va o'zbek tillari kontekstida aksiologik birliklarni o'qitishga bag'ishlangan maxsus metodik tadqiqotlar yetarli emas.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: 1. Qiyosiy-chog'ishtirma tahlil — ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik birliklarning semantik va konnotativ xususiyatlari aniqlash uchun. Material sifatida badiiy adabiyot, matbuot va paremiologik lug'atlardan olingan 200 dan ortiq birlik tahlil qilindi.

2. So'rovnoma — Shahrisabz davlat pedagogika institutining 30 nafar ingliz filologiyasi talabalari o'rtasida aksiologik birliklarni tushunish va qo'llash darajasini aniqlash uchun o'tkazildi.

3. Pedagogik kuzatuv — 3 ta eksperimental darsda aksiologik birliklarni o'qitishning taklif etilgan metodlari sinovdan o'tkazildi.

4. Komponent tahlil — so'zlarning denotativ va konnotativ ma'nolarini ajratish uchun qo'llanildi.

NATIJALAR

4.1. Ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik birliklarning tipologiyasi

So'rovnoma natijalari:

- 70% talabalar aksiologik birliklarni tarjima qila oladi, ammo madaniy konnotatsiyasini tushuntira olmaydi.
- 55% ambitious so'zining ingliz tilida ijobiy, o'zbek tilida esa takaabur (salbiy) ma'nosida qabul qilinishini bilmaydi.
- 80% talabalar qadriyat lug'atini madaniy kontekstda o'rganishga qiziqish bildirgan.
- Eng ko'p xatolar loyalty (sadoqat), charity (xayriya), privacy (shaxsiy daxlsizlik) kabi tushunchalarni talqin qilishda kuzatilgan.

4.4. Taklif etilayotgan metodik tamoyillar

Eksperimental darslar natijasida quyidagi tamoyillarning samaradorligi isbotlandi:p

1. Kontrastiv semantik tahlil — o'xshash, ammo bir-biriga to'g'ri kelmaydigan aksiologik birliklarni solishtirish (freedom — ozodlik, pride — g'urur/takabburlik).
2. Kontekstli immersiya — badiiy parchalar, kinodialoglar, reklama va ommaviy axborot vositalari misolida aksiologik birliklarni o'rganish.
3. Qadriyatlarni aniqlash mashqlari — dilemmalar muhokamasi: "Har doim halol bo'lish kerakmi?", "Ingliz tilidagi success va o'zbek tilidagi muvaffaqiyat tushunchalari qanday farq qiladi?"
4. Loyiha asosidagi o'qitish — talabalar ingliz va o'zbek maqollarining qiyosiy lug'atini tuzadilar yoki "Qadriyatlar xaritasi"ni yaratadilar.
5. Rolli o'yinlar va madaniy skriptlar — turli madaniy vaziyatlarda aksiologik birliklardan to'g'ri foydalanishni mashq qilish.
6. Korpus asosidagi misollar — aksiologik birliklarning real nutqdagi chastotasi va kolokatsiyalarini ko'rsatish. Eksperimental guruhda (15 talaba) an'anaviy metod bilan o'qitilgan nazorat guruhiga (15 talaba) nisbatan aksiologik birliklarni to'g'ri tushunish va qo'llash ko'rsatkichi 35% ga yuqori bo'ldi.

MUHOKAMA

Natijalar shuni ko'rsatadiki, aksiologik birliklar oddiy sinonimlar emas, balki muayyan madaniyatga xos konseptlardir. Ularni o'qitish lug'aviy tarjimadan tashqari, chuqur lingvomadaniy tahlilni talab qiladi. Ingliz va o'zbek tillari misolida bu farqlar ayniqsa yaqqol ko'zga tashlanadi: ingliz tili individualizm, pragmatizm va shaxsiy yutuq qadriyatlariga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida jamoviylik, ma'naviy poklik, kattalarni hurmat qilish va diniy qadriyatlar yetakchi o'rinda turadi. An'anaviy grammatik tarjima metodi yoki faqat kommunikativ yondashuv bu farqlarni e'tiborsiz qoldirgani uchun pragmatik xatolarga olib keladi. Taklif etilgan lingvomadaniy yondashuv tilni madaniy qadriyatlar tizimi bilan birga o'rgatish orqali bu kamchilikni bartaraf etadi. Shuningdek, tadqiqotda paremiologik birliklar aksiologik tahlil uchun eng qulay material ekanligi aniqlandi. Maqollar ixchamligi, obrazlilik va avtoritetga ega (xalq donoligi) bo'lgani uchun talabalar ularni oson eslab qoladi va qadriyatlar farqini tushunadi. Tadqiqotning cheklovlari: kichik namuna (30 talaba), faqat bir institut doirasida o'tkazilganligi. Kelgusida turli bosqichdagi talabalar ishtirokida uzoq muddatli eksperiment o'tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Aksiologik birliklar ingliz va o'zbek tillarini qadriyatlar tizimi sifatida o'zlashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Ularni samarali o'qitish quyidagilarni talab qiladi:

1. Qadriyat terminlari va ularning konnotatsiyalarini eksplitsit (aniq, ochiq) solishtirish.
2. Haqiqiy madaniy vaziyatni aks ettiruvchi autentik materiallardan foydalanish.
3. Faqat leksik bilim emas, balki tanqidiy madaniy ongni rivojlantiruvchi topshiriqlar.
4. Aksiologik birliklarni tematik modullar asosida o'qitish (masalan, "Oilaviy qadriyatlar", "Mehnat va muvaffaqiyat", "Do'stlik va sadoqat").
5. Baholash tizimiga aksiologik kompetensiyani tekshiruvchi topshiriqlarni kiritish (vaziyatli testlar, esselar, loyihalar).

O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida ingliz tilini o'qitishda lingvomadaniy yondashuvni joriy etish talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini oshiradi va noto'g'ri tushunishlarning oldini oladi. Kelgusida o'zbek tilida so'zlashuvchi talabalar uchun kontrastiv aksiologik birliklar lug'ati va o'quv qo'llanmasini yaratish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arutyunova, N. D. (1999). *Yazyk i mir cheloveka*. Moskva: Yazyki russkoy kultury.
2. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.
4. Mahmudov, N. (2013). *Tilning mukammal sirlari*. Toshkent: Akademnashr.
5. Mamatov, A. (2012). *O'zbek va ingliz tillari paremiologiyasining qiyosiy tahlili*. Toshkent: Fan.
6. Mirtojdiyev, M. (2010). *O'zbek tili semasiologiyasi*. Toshkent: Mumtoz so'z.
7. Permyakov, G. L. (1988). *Osnovy strukturnoy paremiologii*. Moskva: Nauka.
8. Safarov, Sh. (2017). *Pragmalingvistika*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
9. Safonova, V. V. (2001). *Sotsiokulturny podkhod k obucheniyu inostrannym yazykam*. Moskva: Vysshaya shkola.
10. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.
11. Volf, Ye. M. (1985). *Funksionalnaya semantika otsenki*. Moskva: Nauka.